

Rola kredytów w kształtowaniu dochodów gospodarstw chłopskich

Uwagi wstępne

W pierwszych latach wprowadzania gospodarki rynkowej dochody rolników, w porównaniu z okresem poprzednim, spadły o ponad 50%. Ostro zarysował się problem finansowania nakładów środków obrotowych z zewnątrz (nośników postępu rolniczego), a także akumulacji. Aby zapobiec długofalowym, negatywnym konsekwencjom drastycznego ograniczenia nakładów na produkcję bieżącą i reprodukcję majątku produkcyjnego już w pierwszym roku funkcjonowania nowego systemu społeczno-gospodarczego wprowadzono kredyty preferencyjne. Wydaje się, że to głównie dzięki nim wzrosła liczba gospodarstw korzystających z tego źródła finansowania działalności gospodarczej. Z badań ankietowych wynika, że w roku gospodarczym 1991/1992 kredyty zaciągnęło 16,7% badanych gospodarstw, natomiast w roku 1995/96 – 34,0%¹. Ponad połowa kredytów udzielonych badanym gospodarstwom w tym roku gospodarczym to kredyty preferencyjne. Z uwagi na wzrastający udział gospodarstw wspierających się kredytami w nowych realiach gospodarczych, jak i fakt, że są one finansowane z budżetu państwa wydaje się ważne systematyczne badanie, jaka jest ich rola i mechanizm wpływu na kształtowanie się dochodów rolników, aby zdobytą wiedzę zastosować przy udoskonalaniu systemu kredytowania rolnictwa.

W opracowaniu zostanie podjęta próba odpowiedzi na następujące pytania:

1. Czym charakteryzują się gospodarstwa, które stale korzystają z kredytów?
2. Jaki był wpływ kredytów obrotowych i inwestycyjnych na wyniki produkcyjne i dochodowe badanych gospodarstw?
3. Jakie były wyniki dochodowe gospodarstw o różnym stopniu zadłużenia?

¹Badania ankietowe gospodarstw indywidualnych w Polsce w 1992 r. zrealizowano w ramach Grantu nr 1-1132-91-01 nt. „Procesy dostosowawcze w rolnictwie chłopskim do gospodarki rynkowej” pod kierunkiem prof. dr. hab. Z. Kozioła. Metodę badań przyjęto za Kozioł Z., Stańko S., 1993: Metoda i organizacja badań gospodarstw indywidualnych w 1992 r. Katedra Ekonomiki Rolnictwa SGGW, maszynopis, Warszawa.

Badania ankietowe gospodarstw indywidualnych w Polsce w 1996 r. zrealizowano w ramach Grantu nr 5P06J02208 nt. „Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich i jego tendencje w gospodarce rynkowej w Polsce” pod kierunkiem prof. dr. hab. Cz. Farkowskiego w Katedrze Polityki Agrarnej i Marketingu SGGW.

W pracy zostaną wykorzystane wyniki reprezentatywnych badań ankietowych gospodarstw chłopskich przeprowadzone w 1992 r.². Badania w 1992 r. objęły 810 gospodarstw chłopskich z całego kraju. Dotyczyły głównie roku gospodarczego 1991/1992, ale pewne aspekty funkcjonowania gospodarstw zbadano w dłuższym okresie.

Do oceny roli kredytów zastosowano metodę opisową, porównawczą i statystyczną. Analizę prowadzono w przekrojach badawczych wyodrębnionych według następujących kryteriów:

1. Częstotliwości korzystania z kredytów w latach 1990–1992 (wyodrębniono gospodarstwa nie korzystające z kredytów, gospodarstwa korzystające z kredytów sporadycznie, gospodarstwa korzystające z kredytów systematycznie).

2. Udziału kredytu obrotowego w finansowaniu zakupów środków obrotowych i usług w roku gospodarczym 1991/1992 (wyodrębniono gospodarstwa, które pokryły tym kredytem: a) 25%, b) 25–50%, c) 50 i więcej procent wartości tych zakupów).

3. Udziału kredytu inwestycyjnego w finansowaniu wydatków inwestycyjnych w roku gospodarczym 1991/1992 (gospodarstwa, które pokryły tym kredytem: a) 25%, b) 25–52%, c) 50 i więcej procent tych wydatków).

4. Stopnia zadłużenia gospodarstw w dniu 30.06.1992 r. (gospodarstwa niezadłużone, gospodarstwa, których zadłużenie jest mniejsze lub równe dochodowi dyspozycyjnemu brutto osiągniętemu w roku gospodarczym 1991/92, gospodarstwa, których zadłużenie jest wyższe niż osiągnięty dochód dyspozycyjny brutto).

Wyniki dochodowe gospodarstw o różnej częstotliwości korzystania z kredytów

Kryterium częstotliwości korzystania z kredytów pozwala wyodrębnić, zbadać i porównać grupę gospodarstw, w których kredyt był stałym źródłem finansowania z grupą, w której stosowano go okazjonalnie i z gospodarstwami nie stosującymi go w działalności gospodarczej.

Analiza wykazała znaczne zróżnicowanie między wyodrębnionymi grupami w zakresie wyposażenia w czynniki produkcji, wartości nakładów środków obrotowych oraz poziomu osiąganych wyników produkcyjnych. Gospodarstwa systematycznie korzystające z kredytów były większe obszarowo, miały wyższe zasoby siły roboczej, dysponowały majątkiem produkcyjnym o największej wartości, więcej kupiły środków obrotowych i usług, ich wyniki produkcyjne były znacznie lepsze niż pozostałych. Porównanie wyników dochodowych (tab. 1) osiągniętych przez

²Jak w przypisie 1.

gospodarstwa w poszczególnych grupach pokazuje, że przeciętne gospodarstwo systematycznie korzystające z kredytów uzyskało również lepsze wyniki dochodowe w porównaniu do pozostałych, mianowicie: wyższy przeciętny na 1 ha UR dochód brutto z działalności rolniczej (o 18% wobec grupy I i 7% wobec II), większy dochód na gospodarstwo z pozarolniczej działalności gospodarczej (2,9-krotnie wobec grupy I i 1,7 wobec II) i wyższy dochód dyspozycyjny brutto (o 42% wobec grupy I i 14% wobec II). Potwierdza to spostrzeżenia S. Gburczyka, L. Klanka i L. Wiśniewskiego [1990], że z kredytów korzystają częściej gospodarstwa o wysokim poziomie dochodów niż niskodochodowe.

W roku 1991/92 w grupie III przeciętna wartość kredytu była 2,4 razy wyższa niż w grupie II. Obie grupy gospodarstw korzystających z kredytów miały dodatnie salda kredytowe (w grupie III było ono tylko o 15% wyższe niż w II), czyli wyższe

Tabela 1.

Wyniki dochodowe badanych gospodarstw w roku 1991/1992 w grupach według częstotliwości korzystania z kredytów

Wyszczególnienie	Gospodar- stwa nie korzystające z kredytów	Gospodar- stwa korzy- stające z kredytów spora- dycznie	Gospodar- stwa syste- matycznie korzystają- ce z kredy- tów
	Grupa I	Grupa II	Grupa III
Liczba gospodarstw	632	136	40
Dochód brutto z działalności rolniczej: [tys. zł]			
– na gospodarstwo	12 860	22 512	31 124
– na 1 ha UR	2 214	2 447	2 615
Dochód brutto z pozarolniczej działalności gospodarczej [tys. zł]	1 448	2 571	4 250
Dochód z pracy poza gospodarstwem: place, renty, emerytury, stypendia [tys. zł]	22 809	20 955	17 242
Dochód dyspozycyjny brutto [tys. zł]	37 115	46 039	52 616
Przychody pieniężne ^{1/} [tys. zł]	47 841	75 229	106 864
Wartość kredytów w 1991/92 r. [tys. zł]	0,0	6 280	14 840
Saldo kredytów [tys. zł]	-10	872	1 003
Kredyt/przychody pieniężne [%]	0,0	8,3	13,9
Kredyt/dochód dyspozycyjny brutto [%]	0,0	13,6	28,2
Zadłużenie na 1.07.1991 r. [tys. zł]	9	5 203	13 825
Zadłużenie na 30.06.1992 r. [tys. zł]	10	11 264	15 209
Zadłużenie na 30.06.1992 r./dochód dyspozycyjny brutto [%]	0,0	24,5	28,9
Zadłużenie na 30.06.1992 r./majątek produkcyjny brutto (bez ziemi) [%]	0,0	3,0	3,2

1/ Bez kredytów.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badań ankietowych.

dochody nie oznaczały rezygnacji z tego źródła finansowania, a wręcz przeciwnie – były one wspomagane wyższymi kredytami.

Na uwagę zasługuje też fakt, że w przeciętnym gospodarstwie systematycznie korzystającym z kredytów dochód z działalności rolniczej stanowił 59,2% dochodu dyspozycyjnego brutto, podczas gdy w gospodarstwie sporadycznie korzystającym 48,9% i tylko 34,6% w gospodarstwie nie korzystającym z kredytów.

Zadłużenie gospodarstw korzystających z kredytów oceniane relacją do dochodu dyspozycyjnego można określić jako istotne, natomiast relacją do majątku produkcyjnego brutto jako bardzo niskie.

Współczynnik korelacji liniowej Pearsona między częstotliwością korzystania z kredytu i dochodem brutto z działalności rolniczej wynosił 0,202.

Wyniki produkcyjne i dochodowe badanych gospodarstw w grupach według stopnia finansowania zakupów środków obrotowych kredytem obrotowym

Podział badanych gospodarstw na grupy według kryterium stopnia finansowania kredytem obrotowym zakupów środków obrotowych i usług wykazał, że gospodarstwa w małym i średnim stopniu finansujące kredytem te zakupy były lepiej wyposażone w czynniki produkcji niż finansujące je w wysokim stopniu. Z analizy poziomu podstawowych kategorii produkcji osiągniętej przez badane gospodarstwa wynika, że wartość rolniczej produkcji towarowej na 1 ha UR w grupach I, II, III była zbliżona (tab. 2) i o około 23% wyższa niż przeciętna w całej zbiorowości. Każda grupa miała zupełnie inną strukturę produkcji towarowej brutto. W grupie I dominowała produkcja zwierzęca, a w niej żywiec wieprzowy stanowił 50%. W produkcji roślinnej największy był udział zbóż. W grupach II i III udziały produkcji roślinnej i zwierzęcej były zbliżone (udział produkcji roślinnej w tych grupach był wyższy o prawie 20 punktów procentowych niż w grupie I), ale struktury produkcji w ramach działów różniły się znacznie. W produkcji roślinnej gospodarstwa grupy II nastawiały się przede wszystkim na zboża i rośliny przemysłowe, natomiast grupy III na owoce i warzywa. W produkcji zwierzęcej w grupie II zdecydowanie wiodącym kierunkiem był żywiec wieprzowy, podczas gdy w grupie III udział żywca wieprzowego był co prawda najwyższy, ale jego przewaga nad pozostałymi kierunkami produkcji wynosiła kilka punktów procentowych. Przy niemal identycznej wielkości rolniczej produkcji towarowej brutto na 1 ha UR, ale różnych kosztach, wystąpiły znaczne różnice w wielkości produkcji czystej brutto z działalności rolniczej i dochodu z działalności rolniczej na 1 ha UR. Produkcja czysta brutto na 1 ha UR była najwyższa w grupie III – w porównaniu z gospodarstwami grupy I była

wyższa o 36,5%, grupy II o 10,6%, a w stosunku do przeciętnej w całej zbiorowości o 51,8%. Natomiast dochód brutto z działalności rolniczej w przeliczeniu na 1 ha UR oraz na gospodarstwo był w grupie III najniższy. Mogło to wynikać z największego obciążenia gospodarstw tej grupy zapłaconymi odsetkami od zaciągniętych kredytów. Dochód ten był najwyższy w grupie II. Gospodarstwa tej grupy osiągnęły również o wiele wyższe, w porównaniu z pozostałymi grupami, dochody z tytułu pracy poza gospodarstwem (płace, renty, emerytury, zasiłki), toteż przeciętny dochód dyspozycyjny brutto na gospodarstwo również w tej grupie był najwyższy, o 16,4% w porównaniu z grupą I, o 107,5% z grupą III i o 49,3% z przeciętną dla całej zbiorowości.

Tabela 2.

Wyniki produkcyjne i dochodowe badanych gospodarstw w roku 1991/1992 w grupach według stopnia finansowania kredytem zakupów środków obrotowych i usług

Wyszczególnienie	Gospodarstwa finansujące kredytem zakupy środków obrotowych w stopniu:		
	małym Grupa I	średnim Grupa II	dużym Grupa III
Liczba gospodarstw	63	14	11
Rolnicza produkcja towarowa brutto na: [tys. zł]			
– gospodarstwo	66 274	55 711	42 747
– 1 ha UR	5 477	5 409	5 411
– 1 j.p.s.r.	31 291	33 908	20 791
Prod. czysta brutto z działalności rol. na: [tys. zł]			
– gospodarstwo	38 495	40 428	34 302
– 1 ha UR	3 181	3 925	4 342
– 1 j.p.s.r.	18 175	24 606	16 683
Dochód brutto z działalności rol. na: [tys. zł]			
– gospodarstwo	31 427	33 623	17 763
– 1 ha UR	2 597	3 264	2 248
– 1 j.p.s.r.	14 838	20 464	8 640
Dochód z pozarolniczej działalności gospodarczej [tys. zł]	2 175	1 714	281
Dochód z tytułu pracy poza gospodarstwem (płace, zasiłki, emerytury, stypendia) [tys. zł]	16 909	23 478	10 300
Dochód dyspozycyjny brutto [tys. zł]	50 511	58 816	28 345
Wartość kredytów obrotowych [tys. zł]	4 549	9 214	12 264
Saldo kredytów [tys. zł]	1 418	5 099	4 078
Wartość spłaconych rat kredytów [tys. zł]	5 579	4 972	8 186
Zadłużenie na 30.06.1992 r. [tys. zł]	6 470	10 686	16 455
Zadłużenie na 30.06.1992 r./dochód dyspozycyjny brutto [%]	12,8	18,1	58,1
Zadłużenie na 30.06.1992 r./majątek produkcyjny brutto (bez ziemi) [%]	1,3	3,1	5,7

Źródło: Jak w tabeli 1.

Podstawowym źródłem utrzymania rolników zaciągających kredyty obrotowe była działalność rolnicza. Dochód z niej stanowił około 62% osiągniętego przez nich dochodu dyspozycyjnego brutto podczas gdy rolników nie korzystających z tego kredytu około 30%. Również w większym stopniu wiązały przyszłość z rolnictwem niż przeciętne gospodarstwo w badanej zbiorowości. W porównaniu z gospodarstwami nie korzystającymi z kredytów obrotowych znacznie wyższy odsetek właścicieli korzystających z kredytów obrotowych planował powiększyć obszar gospodarstwa, znacznie mniejszy zmniejszyć go lub zlikwidować gospodarstwo.

Przeciętny poziom zadłużenia gospodarstw korzystających z kredytu obrotowego, oceniany stosunkiem zadłużenia na 30.06.1992 r. do dochodu dyspozycyjnego brutto był większy w grupach o wyższym stopniu finansowania kredytem obrotowym zakupów środków obrotowych i usług. Indywidualny ciężar obsługi tego zadłużenia zależał od dochodów osiągniętych w następnych latach. Były one, mimo suszy, korzystniejsze pod względem dochodów z rolnictwa niż rok 1991/92. Również poziom zadłużenia gospodarstw korzystających z kredytu obrotowego, mierzony stosunkiem zadłużenia do wartości majątku produkcyjnego brutto (bez ziemi), rósł wraz ze wzrostem udziału kredytu obrotowego w finansowaniu zakupu środków obrotowych. Jednak nawet 6% poziom tego wskaźnika w grupie III można ocenić jako niewielki i nie stwarzający zagrożenia dla gospodarstw.

Z analizy tej wynika, że w warunkach kształtowania się gospodarki rynkowej, w porównaniu z okresem gospodarki zarządzanej centralnie, spadła rola kredytu obrotowego w kształtowaniu nakładów na produkcję bieżącą i co się z tym wiąże poziomem produkcji i dochodów. Wyraża się to zmniejszonym odsetkiem gospodarstw zaciągających te kredyty i niższym ich udziale w finansowaniu zakupów środków obrotowych i usług. Przyczyny leżą głównie poza kredytem. Niska opłacalność produkcji rolnej, przy wysokiej stopie procentowej, zniechęcała do zaciągania kredytów, a występujące w tym okresie trudności ze zbytem produktów rolnych stawały pod znakiem zapytania celowość zwiększania produkcji drogą wyższych nakładów z zakupu.

Wyniki dochodowe gospodarstw o różnym stopniu finansowania wydatków inwestycyjnych kredytem inwestycyjnym

W początkowym okresie kształtowania gospodarki rynkowej znaczenie kredytu inwestycyjnego dla badanych gospodarstw było niewielkie. Spośród nich tylko 2,8% zaciągnęło te kredyty w roku gospodarczym 1991/92. Niski, bo 4%, był też udział tych kredytów w finansowaniu wydatków inwestycyjnych. Istotny jest fakt, że 87%

Tabela 3.

Wyniki produkcyjne i dochodowe badanych gospodarstw w roku 1991/1992 w grupach według stopnia finansowania kredytem inwestycyjnym wydatków inwestycyjnych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa finansujące kredytem wydatki inwestycyjne w stopniu:			Przeciętna w zbiorowości
	małym Grupa I	średnim Grupa II	dużym Grupa III	
Liczba gospodarstw	0	3	20	808
Wartość rolniczej. prod. towarowej brutto: [tys. zł]				
– na gospodarstwo		35 149	37 904	29 489
– na 1 ha UR		5 699	3 829	4 401
– na 1 j.p.s.r.		18 795	19 650	16 948
Prod. czysta brutto z działalności rol.: [tys. zł]				
– na gospodarstwo		22 398	17 122	19 166
– na 1 ha UR		3 613	1 729	2 861
– na 1 j.p.s.r.		11 978	8 876	11 015
Dochód brutto z działalności rolniczej: [tys. zł]				
– na gospodarstwo		19 089	7 611	15 389
– na 1 ha UR		3 079	769	2 297
– na 1 j.p.s.r.		10 208	3 946	8 844
Dochód: [tys. zł]				
– z pozarolniczej działalności gospodarczej		15 000	11 300	1 776
– z tytułu pracy poza gospodarstwem (płace, renty, emerytury, zasiłki, itp.)		27 667	32 043	22 221
– dyspozycyjny brutto		61 756	50 954	39 386
Kredyt inwestycyjny w roku 1991/92 [tys. zł]		22 333	17 775	523
Saldo kredytów w roku gosp. 1991/92 [tys. zł]		4 266	7 975	410
Zadłużenie na 30.06.1992 r. [tys. zł]		4 333	13 382	2 656
Zadłużenie na 30.06.1992 r./dochód dyspozycyjny brutto [%]		7,8	26,3	6,7
Zadłużenie na 30.06.1992 r./majątek produkcyjny brutto (bez ziemi) [%]		1,0	3,4	1,0

Źródło: Jak w tabeli 1.

gospodarstw korzystających z kredytów inwestycyjnych finansowało nim 50 i więcej procent wydatków inwestycyjnych.

Słabsze wyniki produkcyjne i wysokie odsetki od kredytów sprawiły, że przeciętny na gospodarstwo dochód brutto z działalności rolniczej był w gospodarstwach o wysokim stopniu finansowania kredytem wydatków inwestycyjnych 2-krotnie niższy, w porównaniu z przeciętnym w całej zbiorowości. W przeliczeniu na 1 ha UR lub jednostkę przeliczeniową siły roboczej różnice były większe, odpowiednio 3- i 2,2-krotnie.

Przeciętne gospodarstwo z grupy III osiągnęło, w porównaniu z podobnym w całej zbiorowości, kilkakrotnie (6,4 razy) wyższe dochody z pozarolniczej działalności gospodarczej i o kilkadziesiąt procent (44%) wyższe z tytułu pracy poza gospodarstwem (płace, renty, emerytury, zasiłki), toteż jego dochód dyspozycyjny brutto był wyższy o 29,4% od przeciętnego w całej zbiorowości. Należy podkreślić, że w gospodarstwach korzystających z kredytu inwestycyjnego udział dochodu brutto z działalności rolniczej w dochodzie dyspozycyjnym brutto był niski, wyniósł 14,9%, podczas gdy przeciętny w całej zbiorowości – 39,1%.

Wyniki dochodowe gospodarstw o różnym stopniu zadłużenia

W dniu 30.06.1992 r. zadłużonych było 17,6% badanych gospodarstw. Grupa gospodarstw mniej zadłużonych stanowiła 15,7% próby, natomiast odsetek gospodarstw wysoko zadłużonych wynosił 1,9%. Analiza zasobów czynników produkcji gospodarstw należących do poszczególnych grup wykazała, że gospodarstwa zadłużone, w porównaniu z niezadłużonymi, były znacznie lepiej wyposażone w czynniki produkcji. Różnice w wielkości poszczególnych zasobów wobec grupy gospodarstw nie zadłużonych sięgały kilkadziesiąt procent. Gdy natomiast porównamy grupę gospodarstw mniej zadłużonych, z grupą gospodarstw wysoko zadłużonych widzimy, że obszar gospodarstwa w obu tych grupach był zbliżony. Gospodarstwa mniej zadłużone, w porównaniu z wysoko zadłużonymi, były gorzej wyposażone w określone maszyny i urządzenia, ale stan ich budynków inwentarskich i mieszkalnych był lepszy, dysponowały też o około 10% niższymi zasobami siły roboczej. Pomimo lepszego wyposażenia w czynniki produkcji i wyższych nakładów środków obrotowych na 1 ha UR, gospodarstwa wysoko zadłużone osiągnęły niższe o kilkadziesiąt procent wyniki produkcyjne niż gospodarstwa mniej zadłużone i niezadłużone. Mogło to być spowodowane odmienną strukturą produkcji, innym czynnikiem mógł być krótszy, w porównaniu z innymi grupami, przeciętny okres kierowania gospodarstwem przez aktualnego kierownika i w związku z tym mniejsze doświadczenie. Kilkadziesięcioprocentowe różnice w wynikach produkcyjnych były tylko jedną z przyczyn wielokrotnej rozpiętości wartości podstawowych kategorii dochodów osiągniętych w badanych grupach (tab. 4).

Przeciętne gospodarstwo niezadłużone lub mniej zadłużone uzyskało dodatni dochód brutto z działalności rolniczej oraz dodatni dochód z pozarolniczej działalności gospodarczej. Natomiast w przeciętnym gospodarstwie o najwyższym stopniu zadłużenia dochód z działalności rolniczej był ujemny, a z działalności pozarolniczej dodatni. Należy podkreślić, że dochody z pracy poza gospodarstwem i dochody

Tabela 4.

Wyniki dochodowe badanych gospodarstw w roku 1991/1992 w grupach według stopnia zadłużenia (tys. zł)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa niezadłużone	Gospodarstwa mniej zadłużone ^{1/}	Gospodarstwa wysoko zadłużone ^{2/}
	Grupa I	Grupa II	Grupa III
Liczba gospodarstw	666	127	15
Dochód brutto z działalności rolniczej:			
– na gospodarstwo	13 097	30 201	–8 259
– na 1 ha UR	2 220	2 932	–787
Dochód z pozarolniczej działalności gospodarczej rolnika i jego rodziny	1 737	1 827	3 066
Dochód z tytułu pracy poza gospodarstwem łącznie z dochodami socjalnymi	22 741	21 083	8 811
Dochód dyspozycyjny brutto	37 575	53 111	3 618
Wartość zaciągniętych kredytów	133	8 121	21 860
Saldo kredytów	–141	2 657	5 827
Zadłużenie na 1.07.1991 r.	151	5 788	28 733
Zadłużenie na 30.06.1992 r.	0	10 935	50 504
Zadłużenie na 30.06.1992 r./majątek produkcyjny netto [%]	0	0,027	0,131
Zadłużenie na 30.06.1992 r./dochód dyspozycyjny brutto [%]	0	0,210	14,0

^{1/}Gospodarstwa, których zadłużenie na 30.06.1992 r. było mniejsze lub równe ich dochodowi dyspozycyjnemu brutto osiągniętemu w roku gospodarczym 1991/92.

^{2/}Gospodarstwa, których zadłużenie na 30.06.1992 r. było większe od ich dochodu dyspozycyjnego brutto osiągniętego w roku gospodarczym 1991/92.

Źródło: Jak w tabeli 1.

socjalne (płace, renty, emerytury, zasiłki) były najwyższe w grupie I. Wynika to stąd, iż małe gospodarstwo o tradycyjnych kierunkach produkcji nie zapewnia dostatecznych środków utrzymania, dlatego też w tej grupie odnotowano najwyższy odsetek gospodarstw, w których członkowie rodziny (łącznie z kierownikiem gospodarstwa) pracowali poza nim. Również najwyższy przeciętny wiek kierownika gospodarstwa wskazuje, że w gospodarstwach domowych mogło być więcej osób pobierających emerytury (renty) i pracujące poza gospodarstwem dorosłe dzieci. Gospodarstwa należące do grupy II, mimo że znacznie większe obszarowo od gospodarstw z grupy I, osiągały dochody z tytułu pracy poza gospodarstwem oraz świadczenia socjalne niewiele niższe niż w grupie I. Natomiast w grupie III udział gospodarstw, których członkowie rodziny (łącznie z kierownikiem gospodarstw) uzyskiwali dochody z pracy poza gospodarstwem oraz świadczeń socjalnych był niski, toteż i dochody z tego tytułu również niskie.

Gorsze wyniki produkcyjne na 1 ha UR, niższe dochody z tytułu pracy poza gospodarstwem i świadczeń socjalnych, wyższe obciążenia z tytułu Funduszu Ubezpieczenia Społecznego Rolników (93,3% kierowników gospodarstw z tej grupy pracowało wyłącznie w gospodarstwie), najwyższe obciążenie odsetkami od zaciągniętych kredytów sprawiły, że dochód dyspozycyjny brutto gospodarstw wysoko zadłużonych był niższy 10,4 razy w stosunku do grupy I i 14,7 razy wobec grupy II.

Analiza poziomu i struktury konsumpcji i akumulacji w badanych grupach gospodarstw wykazała, że w wysokim stopniu zadłużone gospodarstwa od kilku lat starały się stworzyć podstawy rozwoju produkcji rolnej, poprzez zwiększanie obszaru, mechanizację i inwestycje budowlane. Wysoki poziom zadłużenia mógł być efektem finansowania kredytami tych inwestycji. Relatywnie, wobec pozostałych grup gospodarstw, słabe wyposażenie w trwałe dobra konsumpcyjne wskazuje również, że priorytetem w tych gospodarstwach były inwestycje.

Relacja zadłużenia do dochodu wskazuje, z ilu lat dochód należy przeznaczyć na pokrycie zadłużenia. W Polsce na dzień 31.12.1992 r. zadłużenie gospodarstw indywidualnych z tytułu kredytów krótkoterminowych (do 1 roku) stanowiło 65,8% ich zadłużenia [*Rocznik Statystyczny* GUS]. Kilkudziesięcioprocentowe odsetki (w roku 1991/1992 w granicach 72–56%) obciążały znacznie koszty i w rezultacie zmniejszały dochody. Przy krótkoterminowym kredycie wysokość relacji zadłużenie do dochodu dyspozycyjnego brutto, nawet znacznie mniejsza od jedności, może oznaczać, także dla dobrze prosperujących gospodarstw, duży wysiłek finansowy i brak środków nie tylko na akumulację, ale też podstawową konsumpcję. Dla grupy II ta relacja była niska, a dla grupy III bardzo duża, wynosząca 14 i oznaczająca zupełną niezdolność do spłacenia rat z dochodu. Znaczny odsetek gospodarstw tej grupy jednak inwestował, czyli dysponował jakimś źródłem finansowania. Były to kredyty, być może oszczędności lub pomoc rodziny, ewentualnie niespłacanie rat.

Z punktu widzenia zabezpieczenia interesów banków istotna jest relacja zadłużenia do majątku produkcyjnego. W obu grupach gospodarstw zadłużonych rezygnacja z niewielkiej części majątku produkcyjnego lub ziemi wystarczałaby aby uregulować zadłużenie. W praktyce nie jest to takie jednoznaczne, gdyż nie każdy składnik majątku można przeznaczyć na sprzedaż (np. budynki) i nie każdy znalazłby nabywców, a pozbycie się najbardziej atrakcyjnych maszyn mogłoby znacznie utrudnić sprawne funkcjonowanie gospodarstwa. Kierownicy gospodarstw wysoko zadłużonych dostrzegali zagrożenia dla swego gospodarstwa (91,7% gospodarstw widzących zagrożenia) głównie w skutkach działania mechanizmu rynkowego (spadek opłacalności, niekorzystne relacje cen itp.), a nie w wysokim zadłużeniu. Tylko 6,7% rolników tej grupy, mających opinie o tym, co rząd powinien zrobić dla rolnictwa, wskazywało na konieczność oddłużenia i restrukturyzacji gospodarstw przez państwo.

Podsumowanie

1. Badania wykazały, że istnieje dodatni związek między częstotliwością korzystania z kredytów a wyposażeniem gospodarstwa w czynniki produkcji, wynikami produkcyjnymi i finansowymi. Gospodarstwa systematycznie korzystające z kredytów osiągnęły, w porównaniu z gospodarstwami z innych grup, wyższe dochody z działalności rolniczej zarówno w przeliczeniu na gospodarstwo, jak i na 1 ha UR. Również dochody z działalności pozarolniczej były w tej grupie dużo wyższe niż w pozostałych. W efekcie przeciętny dochód dyspozycyjny w grupie gospodarstw systematycznie korzystających z kredytów był o kilkadziesiąt procent wyższy w stosunku do grupy gospodarstw nie korzystających z kredytów i o kilkanaście procent wyższy niż w grupie gospodarstw sporadycznie korzystających z tej możliwości finansowania wydatków.

2. W badanym okresie znaczenie kredytów oceniane odsetkiem gospodarstw zaciągających kredyty lub udziałem w finansowaniu zakupów środków obrotowych czy inwestycyjnych było niewielkie. Charakterystyczne jest to, że kredyty obrotowe zaciągały gospodarstwa, w których działalność rolnicza była podstawowym źródłem dochodów, a inwestycyjne te, w których dominowały dochody spoza rolnictwa.

3. Z badań wynika, że istnieje związek między stopniem korzystania z kredytów obrotowych a kierunkami produkcji rolniczej, wynikami produkcyjnymi i dochodowymi. Należy podkreślić, że w ówczesnych warunkach najkorzystniejsze wyniki dochodowe uzyskały gospodarstwa w średnim stopniu finansujące kredytem zakupy środków obrotowych i usług.

4. Poziom zadłużenia badanych gospodarstw oceniany różnymi wskaźnikami był niski. Potwierdza to niewielką rolę kredytów rolniczych w kształtowaniu ekonomiki badanych gospodarstw w tym i dochodów. Świadczy też, że zadłużenie nie było istotnym problemem w badanej zbiorowości, co nie wyklucza faktu, że pojedyncze gospodarstwa mogły mieć trudności z bieżącą spłatą rat i odsetek.

Literatura:

- DANIŁOWSKA A., 1994: *Ekonomika gospodarstw chłopskich korzystających z kredytu w warunkach gospodarki rynkowej*. [w:] *Procesy dostosowawcze w rolnictwie chłopskim do gospodarki rynkowej*. Grant nr 1-1132-91-01, Katedra Ekonomiki Rolnictwa SGGW, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- GBURCZYK S., KLANK L., WIŚNIEWSKI L., 1990: *System kredytowy*. [w:] *Ekonomiczne instrumenty sterowania gospodarką żywnościową (synteza)*. Wyniki badań. Centralny Problem Badań Podstawowych 1006 nt. Kierunki i czynniki rozwoju rolnictwa, pod red. A. Wosia, IERiGŻ, Warszawa.
- KLANK L., 1988: *Zadłużenie gospodarstw indywidualnych*. *Wiś Współczesna* nr 9.
- KOZIOŁ Z., STAŃKO S., 1994: *Wybrane elementy metody badań w 1992 r.* [w:] *Procesy dostosowawcze w rolnictwie chłopskim do gospodarki rynkowej*. Grant nr 1-1132-91-01. Katedra Ekonomiki Rolnictwa SGGW, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

PIETREWICZ M., 1992: Kredyt jako instrument polityki rolnej. [w:] Materiały pokonferencyjne, Konferencja G-24 nt. „Przekształcenia polskiego rolnictwa”, 29–30.09.1992 r., Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa.

Role of Credits in Creating Farmers Income

Abstract

In 1990–1992 only about 22 per cent of surveyed agricultural holdings utilized some kind of credits, at the same time, the rest of family farms did not find credits of any importance. There is evidence to suggest a strong mutual relations between the frequency of using credits and the level of received income.

The research presented the following findings:

- Farms, in which farming accounted for the main source of income, preferred operating credits;
- Farms, in which income was earned outside agriculture, utilized investment credits.

Based on the above findings and on other evidence it was concluded, that agricultural holdings using moderate level of credits for purchasing inventories and services, received the best financial results.

Low level of indebtedness in relation to gross disposable income in the surveyed farms suggests, that debt service was not a significant problem. This is not to say, that individual agricultural holdings did not have problems with current loan payments of both interest and instalment.